

УДК 637(474)

І.С. КОСЕНКО, А.І. ОПАЛКОНаціональний дендрологічний парк "Софіївка" НАН України
Україна, 20300 Черкаська обл., м. Умань, вул. Київська, 12а

МАРДАКЯНСЬКОМУ ДЕНДРАРІЮ НАН АЗЕРБАЙДЖАНУ 80 років

Мардакянський дендрарій Національної академії наук Азербайджану, розташований в одному з найпривабливіших куточків Апшеронського півострова — на території селища Мардакян, засновано в 1926 р.

На міжнародній науковій конференції "Роль ботанічних садів в охороні довкілля", присвяченій 80-річчю Мардакянського дендрарію, українська ботанічна наука була представлена науковцями Національного дендрологічного парку "Софіївка" НАН України.

Після вітальних промов і вручення нагород працівникам Мардакянського дендрарію та пам'ятних сувенірів від численних гостей з доповіддю про заснування дендрарію, його непросту історію і відродження виступив д-р біол. наук, проф. Т.С. Мамедов. Він розповів, що дендрарій створено на території приватного саду, який у 1895—1920 рр. належав нафтовому мільйонеру-меценату Муртузі Мухтарову.

Ґрунти дендрарію піскуваті, низької якості. Підґрунтя — вапняково-скельне, залягає на глибині 20—40 см. Для поліпшення якості культурного шару з Ленкоранської долини до Мардакянського дендрарію почали завозити ґрунт ще у часи М. Мухтарова.

Середньорічна температура повітря у Мардакяні коливається в межах 13—15 °С, піднімаючись у спекотні літні місяці до 35—40 °С і знижуючись у зимові до 8—14 °С, зі стабільним дефіцитом вологи. Сума опадів за рік коливається в межах 170—270 мм.

Середньорічна вологість повітря становить 76—82%, знижуючись улітку до 76—82%. Отже, без постійного зрошення вирощувати рослини практично неможливо. Ситуація погіршується ще й тим, що вода зі свердловин перенасичена різними солями, в тому числі солями йоду, має надмірно лужну реакцію і для того щоб можна було використовувати її для поливу доводиться до неї додавати до 50% завізної прісної води.

За ініціативою великого російського ботаніка акад. М.І. Вавилова Мардакянський дендрарій у 1926—1945 рр. виконував функцію збирання і збереження рослинних ресурсів як Східний Закавказький філіал ВІР.

Сьогодні площа дендрарію становить 24 га [5], а його колекція рослин нараховує 1800 представників різних таксонів і 1540 сортів та форм, у тому числі 480 декоративних і 270 оранжерейних рослин.

Мардакянським дендрарієм опікуються 169 працівників, з яких 5 докторів і 23 кандидати наук, 64 фахівці з вищою освітою. Науковці дендрарію з 2003 р. ведуть постійну програму "Садівництво" на Азербайджанському державному телебаченні, в якій пропагують національні традиції садівництва, у тому числі щодо культивування мініатюрних дерев.

На території Азербайджану налічується близько 4500 видів квіткових і спорових рослин [1]. Багато видів є ендемічними: ніде в світі, крім Азербайджану і прилеглої території Грузії, не трапляється, наприклад, красива ельдарська сосна (*Pinus eldarica*

Medv.). У дельті Кури зростає відомий надзвичайно красивий каспійський лотос (*Lotus caspian* L.), у лісах Талиша багато рідкісних рослин, які трапляються ще тільки на півночі Ірану [4].

На територію Азербайджану заходить північно-західний кут гирканського пригирканського, що охоплює північні схили Талиських гір і прилеглу до них Ленкоранську низовину. Існування в талисько-ленкоранських лісах найхімерніших форм стародавніх представників (реліктів) гирканської флори додає ландшафту особливої своєрідності. Від низовин, що спускаються нижче за рівень світового океану, до вершин, що підіймаються над його рівнем вище за 3—4 км, змінюється ціла низка висотних рослинних поясів. Напівпустелі займають велику частину Кура-Араксинської низовини, Апшеронський півострів, частину Кобустана і днище Приаксанської рівнини Нахічевані. Це мозаїчне чергування ділянок більш пустинного вигляду зумовлено мінімальними коливаннями рельєфу. Серед рослин, що добре пристосувалися до високого вмісту солей у ґрунті, заслуговують на увагу вересоподібний курай (*Salsola collina* Pall.), поташник (*Salsola kali* L.), сарсазан (*Halocnemum* Bieb.), солерос (*Salicornia* L.). Виділяються свіжою зеленню галерейні стрічки прируслових лісів, так званих тугаїв. Як і в Середній Азії, тугайні ліси зростають по берегах найбільш багатководних річок, що перетинають сухі рівнини. Тугаї Кури складаються з різних чагарників, а також верб (*Salix* L.), бересклету (*Euonymus* L.), тополі (*Populus* L.).

Степові райони і напівпустелі Азербайджану характеризуються високими температурами у весняно-літні місяці за відсутності атмосферних опадів, що на тлі засоленних ґрунтів робить їх майже непридатними для богарного озеленення. Однак досвід створення штучних захисних лісонасаджень навколо Джейран-батанського водосховища на Апшероні свідчить, що за умови зрошення такі насадження не тільки

добре ростуть, а й позитивно впливають на мікроклімат заліснених територій. Так, у закладеному у 1957 р. 900-гектарному Джейран-батанському лісонасадженні з дуба довгоніжкового (*Quercus longipes* Stev.), ясеня зеленого (*Fraxinus lanceolata* Borkh.) і шовковиці (*Morus* L.) та в чистих насадженнях сосни ельдарської, а також у Бардинському дендрарії, площа якого становить близько 100 га, середньодобова температура повітря на висоті 2 м над рівнем ґрунту навіть у найспекотніші місяці на 0,5—3,5 °С нижча, ніж на відкритій навколишній місцевості [2].

Частина напівпустель належить до типу полиново-ефемерових. Це пов'язано з тим, що в холодну і вологу пору року їхня поверхня вкривається суцільним трав'яним покривом, що за своєю щільністю мало поступається луговому. Ефемерові "луки" використовуються як відмінні зимові пасовища.

Однак не всі низовини Азербайджану є безлісими. На більш вологих низинах трапляються й досить пишні природні низові ліси, в яких переважають широколистяні дерева — дуби (*Quercus* L.), вільха (*Alnus* Mill.), карагач (*Ulmus campestris* L.), лапина (*Pterocarya* Kunth.), трапляються луки й болота. Такими, наприклад, є ліси на півночі Самур-Дівичинської низовини. Густі вільхові ліси можна бачити біля підніжжя Талиша, на півдні Ленкоранської низовини. Ділянки низових широколистяних лісів збереглися і біля підніжжя Великого Кавказу в межах Алазань-Агрічайської долини. А річкові долини виділяються в цьому культурному ландшафті своїми пишними галерейними лісами [3].

Серед рівнин, позбавлених тіні, зеленіють веселі тінисті гаї, які так і хочеться назвати садами. Тут, серед обвитих ліанами дерев і кущів як у зелених тунелях вирують роздроблені на рукави швидкі струмки і річки. Серед великих дерев — дубів, тополь, верб, карагачів, шовковиці видно багато дрібніших. Схили гір на висотах від

Parrotia persica С.А. Меу у гірканському лісі

600—700 до 1800 м вкриті широколистяними лісами з дуба, граба (*Carpinus L.*), бука (*Fagus L.*), клена величного (*Acer velutinum Boiss.*), ясена (*Fraxinus L.*), які займають до 11% усієї площі Азербайджану. Гірські ліси мають істотне водо- і ґрунтозахисне значення, привабливі вони і як мисливські угіддя, і як місця відпочинку та туризму. Незвичайні гірські широколистяні ліси ростуть у Талиш-Ленкоранському районі над низовинними лісами підніжжя.

Субальпійські луки сягають до висот 2300—2400 м, альпійські — вище за цей рівень аж до оголених скель.

В Азербайджані широко проводиться систематична робота зі збагачення флори новими видами, завезеними з інших країн і районів [4]. У Талиш-Ленкоранському районі з'явилися плантації тунга (*Aleurites J. R. et G. Forst.*), фейхоа (*Feijoa Berg.*), успішно культивується чайний кущ (*Thea sinensis L.*), благородний лавр (*Laurus nobilis L.*) та ін. У Кура-Араксинській низовині вирощують суданську траву (*Sorghum sudanense* (Piper) Stapf), морар (*Setaria italica mocharium Alef.*) та інші культури.

16 серпня 2006 р. для учасників Міжнародної наукової конференції було організо-

вано поїздку до Гірканського національного парку, який розташований на відстані майже 300 км на південь від Баку поряд з містом Гіркан. Слово "гіркан" походить від стародавньої назви Каспійського моря. Народи, які населяли цю область, називали також "гірканами".

Гірканський національний парк було засновано в лютому 2004 р. відповідно до декрету Президента Республіки Азербайджан. Національний парк розташований по берегах Каспійського моря у південно-східній частині Азербайджану. Його площа становить 21 435 га. Парк охоплює незайману частину Талиських гір, які відрізняються унікальними природними компонентами [3].

Місія національного парку полягає у:

- гарантуванні збереження реліктових і місцевих різновидів рослин третинного періоду;
- захисті представників типової флори і фауни цієї області, внесених до списків Червоної Книги Республіки Азербайджан;
- здійсненні екологічного контролю, громадської екологічної освіти, а також створенні умов для наукових досліджень, туризму і відпочинку.

Більшу частину території парку вкрито лісами й горами, що простяглися з північного заходу до південного сходу. Парк багатий на види й різновиди рослинності, переважно представленої деревами й кущами.

Хоча рослинність піднімається вгору не надто круто, досягаючи тільки 1000 м у найбільш високих частинах, під час сходження зі сходу на захід до піку гори можна бачити, що тип лісів тут чітко змінюється за зонами висоти. Ліси в більш низькій частині схилів переважно включають дуб каштанolistий (*Quercus castaneifolia* С.А. Меу), залізне дерево (*Parrotia persica* С.А. Меу), граб, гледичію трьохколючкову (*Gleditsia triacanthos L.*), гірканський інжир (*Ficus carica L.*), хурму кавказьку (*Diospyros lotus L.*) тощо. При підйомі на верхню частину

схилів, частка залізного дерева і дуба каштанолистого зменшується й замінюється лісами з бука і гледичії.

Найтиповіші субтропічні ліси можна бачити в зоні Ленкорані, де й розташовано Гірканський національний парк. Гірканські ліси субтропічного типу добре збереглися донині і складаються головним чином з рідкісних ендеміків — дерев і різноманітних чагарників. З ідентифікованих 435 різновидів деревних і чагарникових рослин, що трапляються в Азербайджані, 150 ростуть у гірканських лісах, 36 з них — місцеві. На відміну від тропічних лісів, які формуються з чотирьох ярусів, субтропічні гірканські ліси є трьохярусними. Клімат у парку вологий. Улітку тут сухо, восени досить волого, тоді як узимку вологість помірна. Найвища температура — 22—25 °С, а найнижча — 1—3 °С.

Під час експедиції було зібрано зразки акації ленкоранської (*Albizzia julibrissin* (Willd.) Durazz.), 4 зразки граба, 6 — гледичії, дрібнолисту форму глоду, 3 зразки дуба каштанолистого, рускуса гірського (*Ruscus L.*), каштана посівного (*Castanea*

sativa Mill.), айви (*Cydonia oblonga* Mill.), 2 зразки самшиту (*Vuxus L.*) та інші рослини для гербарію і насіння для сівби у розсаднику і введення в культуру *in vitro*.

1. Гаджиев В.Дж. Флора и растительность Азербайджана // Ətraf mühitin mühafizəsində botanika bağlarının rolu (Beynəlxalq botanika konferansı, 14—17 August, 2006). — Baki, 2006. — S. 44—52.

2. Мамедов Т.С., Аскерова В.К. Влияние зеленых насаждений на экологическую обстановку // Bitkilərin introduksiyası və iqlimləşdirilməsi. — Baki: Elm, 2003. — P. 3. — S. 117—125.

3. Талышский регион. — 3 с. — [Цит. 2006, 10 сепня]. — Доступний з: <<http://seymur-world.boom.ru/regioni/talish.htm>>.

4. Флора Азербайджана. — 2 с. — [Цит. 2006, 10 сепня]. — Доступний з: <<http://aznature.iatp.az/aznature/flora.htm>>.

5. Мəттədov Т.С. Mədəkan dendrarisi // Ətraf mühitin mühafizəsində botanika bağlarının rolu (Beynəlxalq botanika konferansı, 14—17 August, 2006). — Baki, 2006. — S. 1—3.

Рекомендував до друку
С.І. Кузнецов